

Bajor Andor humora

Bajor humorista? „Humorista... a leggyengébb írók gyűjtőfogalma — állapítja meg keserűen Bajor. De tehetetlenül széttárja a karját. — Legyek humorista, ebbe nekem nincs beleszólásom...” És mivel magyar nyelven író, magyar humorista, minden bizonnyal Karinthy Frigyes hatása alatt terebélyesedett ki tehetsége. Paródiát, humoreszket, szatírárt, publicisztikát ír. Még városélménye is hasonló lehet. Váradról származik, és a Szamos-parti metropolisban él; mindkét város a haladó polgári kultúra előharcosa volt.

Ebből a Karinthy-rokonságból csak annyi az igaz, hogy Karinthy groteszk-játékos formái világa ideig-óráig hatott rá. A nagy példakép fölszabadította, s nem meghatározta írásművészetét. Bajor különben „fordított” Karinthy-tanítvány. Sok magyar humorista ott és akkor jó csak, ha karinthy. Bajor nem volt jó, amikor karinthy volt, és azóta jó igazán, amióta bajorandoros.

Kolozsváriságát már nehezebb megcáfolni. Igaz, a várost bajosabb elképzelni őnélküle, mint őt a város nélkül. Nehéz elképzelni a szerkesztőségek, kávéházak, kiállítások termeit vagy szobáskáit az ő Benczédi-karikatúras, kedves alakja, okosan villogó, nagy indulatoktól páras szemüvege, bagófüstben szenvedő aszketikus arcéle nélkül. Igaz, a Körös-, a Szamos-, a Maros-part ligetel, a hangulatos erdélyi falvak és dombok lankái meghatározzák Bajor szépségeszményét, s a kolozsváriság, amelyet a Feleki-tető, a házsongárdi temető, a Farkas utcai templom, a Mátyás király szülőháza közé fogott múlt és jelen jelképez, él ugyan művészetében, de nem meghatározója annak. És olvasmányélményei, kedves költőinek világa sem zárul két főváros közé. Meghökentő, hogy ez a kitéphetetlenül kolozsvári író (inkább költőt kellene mondanom) mennyire az általános emberi érzések, gondok, bajok, mennyire a huszadik századi kiséMBER világának a kifejezője. Olyan érzéseket, gondolatokat fogalmaz meg, amelyek mindenütt érvényesek, mindenütt beválthatók, átszámítás, levonás, átértékelés nélkül. Csak külsőségekben, a dolgok megnevezésében helyhez kötött; ha nem Szamosnak, hanem Nilusnak hívják ott a folyót, a különbség csak annyi, hogy *nem* krokodil úszik benne — a Bajor-szatíra szerinti —, hanem jegesmedve. A képtelenség megjelenési formája lehet más, de a képtelenség lényege ugyanaz.

A bölcs megértés humora

És Bajor mégsem világpolgár (ennek a kifejezésnek ma már különben is rossz melléklőnéje van), inkább világember, aki nem nivellál, nem általánosít, csak a hasonlóságot, az azonossági pontokat keresi a világok között. „Egyformán emberek vagyunk, ha nem is vagyunk egyforma emberek” — ez lehet talán bölcs humorát meghatározó filozófiájának sarktétele. Ebben az emberközpontú, megértő állásfoglalásban azonban sok humoros, szatirikus íróval azonos nézetet vall. Bret Harte-tal, Dickens-szel, Csehovval, Karinthyval, Topircanuval egyaránt. A humoristák és szatirikusok céhének egyik lehetséges alapszabálya ez; önmagában tehát nem egyéníti az író, művészetét azonban minősítheti, s a Reviczky-féle belátó és bölcs humor régióiba emelheti.

A bölcs megnemértés szatírája

Bajor Andor írásaira azonban legalább annyira jellemző az indulatos, könyörtelen tagadás, elutasítás is, mint a bölcs megértés. Bajor minden jelenségben a logikát, az értelmet keresi. És logika, értelem helyett sok jelenségben a kibékíthetetlen — komikus vagy tragikomikus — ellentmondást fedezi föl. És itt keresendő minden más szatirikustól különböző egyéniségének egyik ismérve. Bár ezt roppant nehéz vegytisztán ki-elemezni műveiből, hiszen más szatirikus is fölfedezi ezt a fajta komikus ellentmondást, de másként. Bajor legfőképp az emberben magában, az emberi logikátlanságban és jellemtelenségben megnyilvánuló, szervilizmussal párosuló és álnok képmutatással leplezett anti-etikus magatartást karikírozza írásaiban. Nála az emberi hitványságok — a szellemi önállótlanlás, a kisszerűség gonosz álfölénye, a tudatlanságból és gögből összetevődő pökhendi magabiztosság, a jóság pózában tetszelgő alattomos rontás- és zsarnokságvágy, a szolgálalelkűség, a korlátolt bürokratikus hajlam, a józanság és realitásérzék pózában tetszelgő tompaagyú fantáziatlanság, a körmönfont és gátlástalan hazudozás, meghamisítása szépnek, jónak, igaznak és emberinek hitvány kis célocskákért — egy tőről fakadó és egymással összefüggő: jellembeli fogyatékoság — az emberi etika hiánya. És ez a bölcs, megértő, belátó és szerény humorista önpusztító dühvel gyűlöli ezt a szatírába

nagy inkább tragikomédiába kíváncsozó hamis világot. Írásművészetének viszont újabb sajátossága, hogy dühét, amely olyan erős és olyan igazságos, hogy ordítva, öklöt rázza kellene világgá harsogni, halkan, fojtottan, de annál izzóbban fogalmazza meg. Miért ilyen indulatos, ilyen csalódott, ilyen elkeseredett Bajor a szatirikus? Alighanem azért, mert a szatíra racionalizmusával azt várta, hogy az emberben irracionális — illogikus — ellentmondásokat fedez föl, a szatíratörténet rendje szerint. Kutatásai azonban azt bizonyítják, hogy az emberi illogikum mélyen sunyi és alattomos antietikum lappang, s ez még az esztelenségnél is fájóbb, rosszabb.

Pesszimista-e Bajor Andor?

Mesteri nevettező, de azokat az írásait szeretem igazán, amelyekben a nevetetés csak harmadlagos vagy éppen periferikus fontosságú. Sok szatíráján nem is tudok nevetni, mint Swift vagy Gogol megannyi szatíráján sem. Sőt, azt is le merem írni: a legelszomorítóbb dolgokat a szatirikusok vették észre a világirodalom tanúsága szerint.

Pedig azt mondják, pesszimista szatirikus nem létezik. Mert az, aki egyvégtében kritizálja a világot, embertársait és saját magát is persze, hisz abban, hogy van értelme tevékenységének. Tehát elhiszi, hogy ember és világ javítható. Legföljebb abban kételkedhet, hogy a javulást ő maga mérheti. Ez a fajta pesszimizmus azonban az író magánügye. Azt nem tudom, hogy Bajor hisz-e a világ megjavíthatóságában, de az biztos, hogy hisz a nevetésben, és védelmezi is az ember nevetéshez való jogát, mint ahogy hisz a megtisztító sírás jogosságában is. Vallomásai, megnyilatkozásai inkább egy önmagával örökösen elégedetlen, töprengő, rágódó, vívódó, aggályoskodó, önmagát emésztő, valóságos vagy valótlán kudarcoktól féltő embert sejtetnek. És ez az emberi magatartás visszahat a szatíraírói magatartásra is. Bajor sohasem kerül abba a felhőtlen és korlátlan szatírai fölényhelyzetbe témáival, kigúnyolt alakjaival szemben, mint Szaltikov-Scedrin, Molière vagy akár egy köznapi, alkalmi vicclap szatirikusa. Ez a magatartás azonban nincs kárára művészetének, emberközelbe hozza az ítélekező szatirikust, s szívetszorítóan bensőségesé teszi írásait. A szatirikus ítéletmondó jogán sem vonja ki magát a szatírizált valóságból: „Megítélésem szerint a rémalakok nyüzsgésében a kancsi szándékúak világméretű összeesküvése húzódik meg...” S rögtön hozzáteszi, hogy

ő is „kancsi” eredetileg, azzal a különbséggel, hogy „hittel és szorgalommal” küzd ellene. „Egyszer-egyszer már eljutok odáig, hogy nem látom duplán a világot, sőt néha képes vagyok gyönyörködni szépségeiben. Ha valami torz pillantok meg a valóságban, először szememet tartom bűnösnek, és számtalanszor helyesnek bizonyul a föltételezés. Ez a való: én első pillanatra mindig visszataszító és torz jelenségeket fedezek föl. De gyűlölöm a torzságot, a kétféjűséget, a káoszt, a színek értelmetlen egyvelegét. Hát hogyan lennének ellenségeim azok, akik a káoszt és az értelmetlenséget kiagyalják?”

Bajor ars poeticájának ez a vallomás a kulcsa. Az, hogy gyűlölö a torz hitványtságot, szatirikus előjog és kötelesség. De az a tétel, hogy a kancsiságtól, a hitványtságtól hittel és szorgalommal meg lehet szabadulni, ez már a Bajor Andor-i szatíra elvi sajátossága.

Kettős világegyetem

Megfigyelték-e, hogy írásai között mennyi szól a gyerekekhez, és azt, hogy még több szól a gyerekekről?

Műveinek jellemző nagy alaphelyzete a gyermeki és felnőtt világ kibékíthetetlen és egyetemes szembenállása. Két világ ez, amely hasonlít ugyan egymásra, de ami az egyik világban szép, jó, kedves és értelmes, ugyanaz a másik világban csúnya, ellenszenves, értelmetlen. Elég, ha a *Harabula császár* szatirikus jelképre utalok. Ez erdőben háborúsdit játszó gyerekeket katonai hadgyakorlaton részt vevő felnőttek zavarják meg. A gyerekháborúsdit magával ragadó, fantáziadús romantika, a felnőtt-változat kiábrándító, goromba, mord, könyörtelen. Bajor gyermeki világa szépséges, tiszta, emberséges, telistele ábrándokkal, álmokkal, amelyek különbözőek a torz, a gonosz, a kegyetlenül józannak látszó, valójában fantáziaszegény felnőtt-világnál. A *dinnye halálában* a „felnőttek titkos bandája” áll szemben a gyermekekkel, akárcsak a *Hüsvéti nyúlban*. A *Darutoll egy régi erdőben*, a *Fugyivásárhelyi gondolatok* vagy a *Madarak és fák napja* irtóztató könyörtelenséggel ütközteti össze ezt a két világot egymással. De a gyerek—felnőtt kettősség parabolája kizárólag felnőtt tárgyú írásaiban is gyakori. Különlegesen szépen van jelen a *Rövid elmélkedés a csillagászat határainról* című humoreszkjében, amelynek utolsó mondata akár szállóige is lehetne; a cinikus, fölényes és a világegyetem dolgai iránt érzéketlen szemüveglencse-árústól ezt kérdi csattanóként az író: „Uram —

mondtam végül nagyon szomorúan —, miképpen jutott abba az állapotba, hogy önnök már nem kell csillagászati távcső?” Kell-e magyarázni, hogy ez a bizonyos csillagászati távcső szatirikus jelkép, amelybe azonban nagyon sok minden belefér, s amelynek értelme egyetemes érvényű? Az emberiség valamiképp eljut — a gyermekiség állapotából a felnőttiség állapotába —, és ha már eljutott, meg is érett a szatírára.

A felnőtt- és gyermekvilágnak ez a szimbolikus és kardinális ellentéte a filmmágus Jacques Tati műveit juttatja eszembe. A gyermekiség ilyen értelmű szerepeltetése azonban már Mark Twainnél is főszerepet játszik, s alkalmanként főszerepet kap a filmburleszkben, Chaplinnél is. De egyikük sem kapaszkodik olyan reménykedéssel teli kétségbeeséssel a gyermeki világ mítoszába, mint éppen Bajor Andor. Tati gyermekei (és kutyái) a vidámság, az egészséges szabadságvágy, a nagyképűségmentes életforma nevében ütköznek össze a felnőttek világával; ugyancsak szikrázó és ádáz ütközés ez, s legalább olyan leleplező erővel hat a felnőttek taposómalom-mechanizmusára, mint a Bajoré. Bajor azonban a legmaibb, a legmodernebb, akihez a hírügynökségek morzejelei, rádióhullámok és televíziós sugárzások gyorsírói szállítják a technika által összeszuszogított, karnyújtásnyi közelségbe került világ összes gondját, baját, örömét és fájdalomát. És az irgalmatlanabb valóság.

Lirikus humorista

Bármily komor is olykor a Bajor Andor látta világ képe, s bármily komoly is mondanivalója a fölfedezett kancsóságokról, mégiscsak a nevetetés mes-

tere, s a kinevetés a hivatása. Sokféle nevetés létezik: a fölényé, a magabiztos-ságé, a sajnálkozásé, az együttérzésé, a fölszabadultságé, az öröme, a gunyorosságé, a kaján kárörömé, a vidám önfelelettségé. Bajor művészetének és mondanivalójának megfelelően nevetése is sokféle. A fentebbiekből keveredik ki a sajátos, eltéveszthetetlen bajori nevetés, ama „recept, adagolás szerint“, amelyet az előbb próbáltam jellemezni. Az értelem és az érzelem kettőssége vezérli tollát, s képtelen arra, hogy csak hig-gadt, hűvösen elegáns szatírárt, kerekded kedves humoreszket, borsos paródiát vagy szurkálódó tárcakrokit írjon. Nála a formák és a műfajok keverednek, átváltanak egymásba, mert Bajor nem tűri a formák szabályait, ő nagyobb nagyságrendű törvényeknek engedelmeskedik, olyanoknak, amelyek fölüláll-nak műfaji, műnemi szerkezetek rend-jén: az emberi indulatok törvényeinek. Ez persze nem mindig válik hasznára művészetének, de ezzel együtt kell el-fogadnunk őt.

Sokkal súlyosabb szabálytalansága írásművészetének, hogy a szatirikus, prózaíró Bajor lényegében lírai alkat. Ez sem egyedülálló jelenség a humor birodalmában, nála azonban karakterére jellemzően fölfokozott. Majdnem minden írása költői önvallomás. Vele történt eseményeket mond el, megéli és átéli írásaival. Szatírájának (szenvedő) hőse csak ő lehet. Humorista az, akivel vic-celnek — mondta kesernyes önróniával Karinthy. Bajor az az örök kisdiák, aki-vel valóban tréfál az élet, aki túlfűtöt-ten megél minden kancsi élményt, s az alkotói munkafolyamat egyik titkos pil-lanatában dől el, hogy költemény lesz-e belőle, vagy szatíra.

Szalay Károly

A kulturálistól a politikumhoz

Ma már biztosan tudjuk, hogy az ember valóságos felszabadulása szükségkép-pen összefügg az elidegenült társadalmi viszonyok forradalmi átalakításával, az emberközi kapcsolatok teljes humanizá-lásával. Mert csak ilyen emberiesült kö-zegben tudjuk valóra váltani egyéni és nembeli képességeinket, hogy a lét de-terminációján belül az alkotó cselekvés-ben testet öltő szellem — egy jobb vi-lágért — szabadon érvényesülhessen. Időrendileg, történetiségében tekintve a

folyamatot, az ember értelmi, érzelmi és akarati felszabadulása — valljuk a tudat viszonylagos szabadságát — némileg meg-előzte valóságos, gazdasági (társadalmi) felszabadulását. Ebben a vonatkozásban alighanem a nemzeti önszemlések ko-rával egybeeső illuminizmusé a pálma.

Történelmi szerepük, jövőjük, sorsuk eladdig sohase foglalkoztatta annyira in-tenziven a népeket — főképp azok értel-miségi rétegét —, mint nemzeti önbre-désük időszakában.